
Sztyepan Razin, a lázadó atamán

1671. június 4-én a Szerpuhovból Moszkvába vezető úton kétezer sztrelec kísért egy szekeret, amelyhez két jól megtermett, vállas, szakállas férfi volt odaláncolva. Erősen tűzött már a nap, amikor dél körül feltűntek a moszkvai templomok kupolái. Az út szélén bá-mészködő tömeg félelemmel vegyes szánakozással figyelte a menetet, a foglyokat, akik közül az egyiktől nem is olyan régen fél Oroszország rettegett, a másik fele pedig benne látta reményei megtestesítőjét...

A néhány éve még legendás hírű kozákvezér, Sztyepan Tyimofejevics 1630 körül született a Don folyó melletti Zimovejszkaja sztanyicán, egy néhány száz fős településen. Apja, Tyimofej Razin Voronyezsből származott, és jómódú, tehetős személynek számított a környéken. Házukban gyakori vendégek voltak a kozák sztarsina (vagyonos réteg) tagjai, a seregkörzeti gyűlés (krug) atamánjai, és maga Kornyilij Jakovlev is, a cserkasszki főparancsnok, aki egy személyben Sztyenka Razin keresztapja volt. Nem meglepő tehát, hogy Razin fiatal korától részt vett a doni sereg (Donszkoje Vojszko) gyűlésein, és – gyors észjárása miatt – hamarosan nagy tekintélyre tett szert a kozákok körében.

Az első hiteles adat Sztyepan Razin életéről 1652-ből származik, amikor apja halálának évfordulóján engedélyért folyamodott a cserkasszki elöljáróságához: szeretne elzarándokolni – Moszkván keresztül – a fehér-tengeri szolovecki kolostorhoz, hogy ott Zoszima és Szavvatyij szentek közbenjárását kérve, az elhunyt Tyimofej Razin és saját lelki üdvéért imádkozzon. Levéltári dokumentumok bizonyítják, hogy 1661-ben Sztyepan Razin részt vett a krími tatárok elleni hadjáratban, amelyet Ivan Hitrovo atamán vezetett, majd 1662. március 8-án már az ő parancsnoksága alatt Perekop alá vonultak a kozákok, és onnan gazdag zsákmánnyal tértek vissza, miután szétverték Szafar Kazi aga katonáit.

Nem sokkal ezelőtt Razin kozák diplomataként is megjelenik a forrásokban: viszonylag fiatalon, 1658-ban követségben járt Moszkvában, és ott a tárgyalások során találkozott a bojár duma (a főurak legfelső tanácsa) tagjaival. A fővárosban azonban a kozákoknak megalázó fogadtatásban volt részük, mivel nem bocsátották őket az uralkodó, Alekszej Mihajlovics (1645–1676) cár elé. Ezen kívül Razin megfordult követségben a krími, a nogaj (tatár részfejedelemség) és a kalmük kánok udvaraiban is, ami arra mutat, hogy minden bizonnyal jól értette nyelvüket.

1665-ben Razin – Ivan és Frol nevű testvéreivel együtt – részt vett a lengyelek ellen indított hadjáratban. Az ottani események aztán soha nem múltó nyomot hagytak emlékezetében. Az történt ugyanis, hogy ősszel a kozák csapatok cári engedély nélkül haza akartak térni, ezért Jurij Andrejevics Dolgorukij herceg a hangadókat – köztük Razin bátyját – hadbírótság elé állíttatta és kivégeztette. Sztyepan Tyimofejevicset érthető módon elkéséřítette és felháborította testvére vitatható halála, ezért megesküdött, hogy bosszút áll érte. Mielőtt azonban kiderülne, hogy Sztyepan beváltotta-e fogadalmát, vessünk egy pillantást atyafiai, a függetlenségükre mindig büszke katonaréteg történetére!

A kozákság a XVI. század második felétől a dél-oroszországi területeken, a Don, a Jaik (Urál), a Tyerek, valamint a Kubán folyók vidékén élt, és ebben az időben főként a határok védelme volt a feladata. Annak fejében, hogy a fegyverforgatásban gyakorlott, a hadakozásban jártas könnyűlovas katonaság megvédte a délorosz területeket és a termékeny Ukrajnát a gyakori török és tatár portyázásoktól, a cárok – IV. (Rettegett) Ivántól kezdve – évente zsoldot, fegyvert, lőszert és élelmiszert küldtek az úgynevezett bejegyzett kozá-

kok számára. Így volt ez Alekszej Mihajlovics (a második Romanov uralkodó) idejében is, amikor a kozákok – az évi zsold ellenében – részt vettek az Oroszország és Ukrajna egyesítéséért folytatott harcban (1648–1654), majd a Lengyelország és Svédország ellen vívott háborúkban.

Ezek a fegyveres konfrontációk ugyanakkor leírhatatlan nyomorúságot okoztak a kozákság szegényebb rétegei és az egész orosz parasztság körében. Az általános elégedetlenséget országszerte csak tovább fokozta a történetírásban „jámbor”-nak nevezett Alekszej Mihajlovics cár központosító politikája, amely újabb és újabb terheket rakott a parasztság vállára. Az uralkodói ukázok értelmében állandóan növekedett a kötelező heti robotnapok száma, a termény- és pénzbeszolgáltatás mértéke, valamint az állami adók nagysága. Ezenkívül az 1649. évi törvénykönyv kimondta – többek között – az orosz jobbagyság örökös röghöz kötését, a szabad költözési jog teljes megvonását. Ez a rendelkezés heves ellenállást váltott ki a parasztság körében, amely a XVI. század végéig a Szent György-napot megelőző és követő héten – kötelezettségeinek teljesítése után – szabadon elköltözhetett egyik földesúr birtokáról a másikéra. A XVI–XVII. század fordulójától azonban sorra láttak napvilágot a szabad költözést akadályozó cári rendeletek, amelyek azt is előírták, hogy a földesuraknak öt-tizenöt év felkutatási időn belül joguk van karhatalommal visszakényszeríteni szökött jobbagyaikat.

Ezek a rendelkezések mégsem tudták elejét venni a tömeges jobbagyszökéseknek: parasztszok ezrei menekültek ugyanis a Don vidékére, a szabad kozákok közé, ahonnan csak a legkritkább esetben szolgáltatták ki őket a hatóságoknak. A szökött parasztszok – a kozákok szegényebb elemeivel közösen – gyakorta szerveztek kisebb katonai akciókat, amelyek során le-lecsaptak a krími és a nogaj tatár kánok méneseire, állatsordáira. A zsákmányolt állatokat aztán értékesítették, így biztosítva egy rövid időre megélhetésüket.

Az általános elégedetlenséget tovább fokozta a XVII. század közepére megerősödő vagyoni és társadalmi rétegződés a kozákság körében, s egyre tisztábban rajzolódott ki egy tehető, jómódú réteg (sztarsina) és a szegény kozákság (golitba) körvonalai. Újabb feszültséget váltottak ki azok az ukázok is Alekszej Mihajlovics cár uralkodása idején, amelyek a hagyományos kozák előjogokat és kiváltságokat igyekeztek megnyirbálni. A Don vidéki közhangulatot jól szemlélteti az a tény, hogy 1666 nyarán Vaszilij Rogyionovics Usz atamán vezetésével ötszáz fős kozák csapat indult Moszkvába, hogy az uralkodó jóindulatát, segítségét, valamint az elviselhetetlen állapotok, a nyomor enyhítését kérje. Amerre Usz és kozákjai elvonultak, jobbagyok százai csatlakoztak hozzájuk, hogy a cárnál panaszt tegyenek földesuraik túlkapasai és kegyetlenkedései ellen.

Vaszilij Usz csapatának megjelenése a központi orosz kormányzóságokban nagy riadalmat keltett, ezért az uralkodó Jurij Nyikityics Barjatyinszkij herceg vezetésével reguláris alakulatot vezényelt ki ellenük, hogy gátat vessen a métely további terjedésének. A kozák atamán azonban Voronyezs környékén kitért a döntő összecsapás elől, és ezáltal egysége sértetlenül tért vissza a Donhoz, ahol szétszéledt a környező erdőkben. Ezt követően egy év sem telt el azonban, és újra fegyvert ragadtak a Don-vidék kozákjai. Élükre történetünk főhőse, Sztyepan Tyimofejevics Razin, az orosz történelem egyik legendás kozákvezére állt.

Az általa vezetett felkelés nyitányát az jelentette, hogy 1667 kora tavaszán lázas készülődés kezdődött a doni kozákok között. Kezdetben olyan hírek terjedtek el, hogy a Don torkolatánál fekvő, török kézen levő Azov erődjének bevétele lesz a hadjárat célja, majd egyre többen kezdték suttnogni, hogy valójában a gyűlölt bojárrok, a cári hivatalnokok és a gazdag kereskedők ellen vonulnak. Razin jó és határozott szervezőnek bizonyult: néhány hét leforgása alatt maga köré gyűjtötte az elégedetlenkedőket, akik – a seregkörzeti

gyűlés határozata nélkül – a portyák és különböző hadi vállalkozások folytatása mellett kardoskodtak, mivel ezek hosszabb-rövidebb időre enyhítették a közkozákok és a jobbagyászokévények nyomorát. Ezzel végképp szakadás állt be a kozákság jómódú és szegényebb rétege között, bár Razin lelkesítő-lázító beszédei, amelyek heves kirohanásokat tartalmaztak az atamánok, a földesurak, a kereskedők, a hivatalnokok és a pópák ellen, nagy hatással voltak környezetére. Ezzel magyarázható a felkelők elhatározása, hogy – zsákmányszerzés céljából – a perzsa partokhoz hajóznak. A kozák különítmény – kezdetben mintegy ötszáz fő – 1667 áprilisában indult el négy dereglyén felfelé a Don folyón. Útközben sokan csatlakoztak hozzájuk csónakokon és vitorlás hajókon, miközben sorra kifosztották a földesúri kastélyokat, a gazdag kereskedőket, s ily módon drága kelmék, posztók, ékszerek, fegyverek birtokába jutottak. Kornyilij Jakovlevics Jakovlev atamán – Razin keresztapja – ezért lovas csapatot indított utánuk, hogy a felkelők vezetőit letartóztassa, és elvegye a kedvüket a további rablásoktól, fosztogatásoktól. Az akció azonban nem érte el célját, sőt az atamán katonái közül is többen a lázadókhöz csatlakoztak. Razin alakulata – ekkor már mintegy kétezer fő – április végén érte el a Don felső vidékét, ahol partra szállt, és elindult a védművekkel megerősített Panysin gorodok felé. Miután szinte az egész környék szegény lakossága csatlakozott hozzájuk, hadi tanácskozást tartottak, hogy megvitassák a további teendőket. A kozákok itt találkoztak Andrej Gyementyevics Unkovszkij caricini (ma: Volgograd) vajda megbízottaival, akik uruk parancsára követték, hogy a felkelők vonuljanak vissza és akkor nem esik bántódásuk. Razinéra fittyet hányva a vajda utasítására, huszonöt dereglyén, bárkán és csónakon elindultak a Volgán lefelé. Néhány versznyi út után reguláris sztrelec (puskával felfegyverzett) alakulatok várták őket. Ekkor a kozákok kikötöttek, sáncokat, mellvédeket emeltek, árkokat ástak, majd véres ütközetben szétverték a reguláris erőket.

Május 25-én a felkelők Caricin alá értek, amelynek helyőrségparancsnoka nem merte megtámadni őket, ezért tovább hajózhattak Csornij Jar irányában. Ott azonban május 31-én Szemjon Fjodorovics Beklemesov sztrelec (lövész) egysége várta őket, de Razinék rövid összecsapás után megfutamították a túlerőben levő ellenséget. Az ütközet után három sztrelec század átállt a felkelők oldalára, és később mindvégig hűségesen teljesítette Razin utasításait. Maga a sebesült Beklemesov nagy nehézségek árán eljutott Asztrahánba, és jelentést tett Ivan Andrejevics Hilkov vajdának a történetekről.

A következő állomás június végén Jaickij gorodok (ma: Uralszk) volt, amelynek helyőrsége élén Ivan Alekszandrovics Jacin kapitány állt. A támadás előestéjén a városi szegények kiszöktek a felkelőkhöz, és támogatásukról biztosították Razint, aki a település elfoglalására ravasz tervet eszelt ki. Másnap reggel negyven szerzetesnek öltözött kozák jelent meg az erőd falai alatt, hogy bebocsátást nyerjenek a helyi templomba, és ott imádkozhassanak. Amikor azonban a kapu kinyílt, előhúzták fegyvereiket, és az álszerzetesek mindaddig keményen tartották magukat, amíg a főerők meg nem érkeztek. A felkelőknek nagy segítséget nyújtott Jaickij gorodok lakossága is, amely husángokkal és kaszákkal támadt a sztrelecekre. Az ütközetben százhetven sztrelececet öltek meg Razin katonái, majd a helyőrség többi tagját is kivégezték Rakovaja közelében. Itt értesültek arról is, hogy a cár leváltotta I. A. Hilkov asztraháni vajdát, amiért hagyta őket kijutni a Jaik (Urál) folyóhoz, és helyére Ivan Szemjonovics Prozorovszkij és Szemjon Petrovics Lvov hercegeket nevezte ki. 1667–1668 telét a felkelők az elfoglalt erődítményben töltötték, ahova újabb kozák erők érkeztek a Dontól. De a Kuma és a Tyerek folyón is szüntelenül hajóztak kozákok, szökött jobbágyok, városi nincstelének.

A tél folyamán volt idő többször is megvitatni az uralkodó levelét, amelyben a felkelőknek mentelmet ígért, ha visszatérnek a Donhoz és leteszik a fegyvert. A kozák krug

(katonai tanács) azonban minden alkalommal elutasította a cári ajánlatot, és a további harc mellett döntött. Erre hamarosan alkalmuk is nyílt, hiszen 1668. március elején a cári kormány rábírta a kalmük kánokat, hogy támadják meg Jaickij gorodokat. A megvesztegetett kalmük vezetők – Sukur Dajcsin kán vezetésével – március közepén tízezres sereggel támadtak Razin felkelőire. Mivel az erőd ostroma megfelelő ágyúk és tüzérség híján nem járt sikerrel, a kalmükök kénytelenek voltak visszavonulni sztyeppéikre.

Alig lélegeztek fel azonban a védők, amikor Jakov Bezobrazec vezetésével feltűntek az asztrahani sztrelec egységek. Razin hallani sem akart az erőd átadásáról, sőt az asztrahani vajda követeit nyomban felkötötte. Ekkor a sztrelecek kísérletet tettek az erőd bevételére, de a felkelők gyilkos küzdelemben kitörtek, és a falak előtt győzték le a támadókat, akik közül többen átálltak Razin oldalára. Március végén aztán újabb – ezúttal békés – kísérletet tett a kormányzat a felkelőkkel való megegyezésre. Leonyid Tyerentyev atamán érkezett a táborba a doni sereggel és az uralkodó utasításával, amelyben a lázadókat hazatérésre és fegyverletételre szólította fel. A követ értésükre adta azt is, hogy Alekszej Mihajlovics cár ukázának megfelelően a környék katonai parancsnokai szigorú utasítást kaptak, hogy haladéktalanul tegyenek intézkedéseket a felkelés elszigetelésére és a lázadók könyörtelen megbüntetésére.

Sztyepan Razin azonban mit sem törődött az uralkodó fenyegetésével. Tavasszal újabb csapatok érkeztek táborába, majd április közepén a kozákvezér hatezres sereggel a Tyerek folyón elindult a Kaszpi-tengerhez, hogy aztán a perzsa partoknál kössön ki. A felkelők május végén érték el Perzsiát, amelyet a II. Abbasz (1642–1666) sah halálát követő időszakban feudális anarchia, az egymással szembe forduló főurak marakodása jellemezte. Az új perzsa uralkodó, I. Szulejmán (vagy más néven: II. Szafi, 1666–1694) képtelen volt rendet teremteni országában. Ezzel is magyarázható, hogy Razin csapatai 1668 nyarán nem ütköztek komolyabb ellenállásba, és ezáltal lehetőségük nyílt rövid idő alatt kifosztani a teljes partvidéket Bakutól Derbentig.

Mázandarán tartomány kirablása és Asztrabad elfoglalása után Razin egységei Rasht városához érkeztek, amelynek közelében szétverték a sah seregét, majd kifosztották a Perzsa Birodalom egyik leggazdagabb települését. Egy hét múlva I. Szulejmán újabb hadsereget mozgósított ellenük, amely kiszorította őket a városból. A kozákok ekkor gyorsan hajóikra szálltak és elvitorláztak Ferabat irányába. A Rasht melletti vereség azonban érzékeny veszteséget jelentett számukra, mivel négyszáz katonájuk elesett, ágyúik zömét kénytelenek voltak hátrahagyni, és csak alig tudtak kimenekülni a városból. Ráadásul maga Sztyepan Razin is súlyosan megsebesült és emberei csak nagy áldozatok árán tudták kimenteni az atamánt.

Amint Razin katonái elérték Ferabat városát, tervet dolgoztak ki annak bevételére. A kozákok egy része kereskedőnek öltözve bejutott a gazdag zsákmánnyal kecsegtető városba. Öt napon át jó kalmárokhoz illően árulták, cserélték portékáikat, de aztán fegyverükhöz nyúlva kifosztották a várost, és fűre dereglyéiken elhajóztak.

Razin csapata az 1668–1669-es telet Milan Kale környékén, a Kaszpi-tenger délkeleti részén töltötte. Tavasszal ismét áthajóztak a nyugati partokhoz, ahol 1669 júniusában döntő tengeri ütközetre került sor. Ekkor a perzsák Mohamed kán vezetésével ötven nagyobb hajót összeláncoltak, hogy így kerítsék be és semmisítsék meg a jóval kisebb kozák dereglyéket. Razin emberei azonban felrobbantották az ellenséges vezérhajót, amelyen a löport is tárolták, majd egyenként süllyesztették el az immár mozgásképtelen hajóhadat négyezer főnyi legénységével együtt.

Erdekes fejezetét képezik Razin perzsiái hadjáratának azok a tárgyalások, amelyeket a kozákok követői folytattak I. Szulejmán sah megbízottaival. A doni atamán ugyanis

felkínálta szolgálatát a perzsa uralkodónak, amennyiben szabad letelepedést biztosít a felkelőknek. A tárgyalások azonban nem vezettek sikerre, mivel Alekszej Mihajlovics cár levélben kérte I. Szulejmánt – akihez szövetség fűzte a törökellenes harcokban –, hogy haladéktalanul semmisítse meg Razin különítményét. A sah ezek után újabb erőket vont össze szárazföldön és tengeren egyaránt. A kozák vezér szerette volna elkerülni a várható veszteségeket, ezért elhatározta, hogy Asztrahánon keresztül visszavonul a Donhoz. Razin ugyanis világosan látta, hogy a hosszas harcokban emberei kimerültek, ezért pihe-nésre, újabb erők toborzására, a rend és a fegyelem megszilárdítására van szükség, hogy elkerülje csapatának széthullását.

A hajóhad 1669. augusztus 19-én ért Asztrahánhoz, ahol Ivan Szemjonovics Prozorovszkij herceg, az új vajda és Szemjon Petrovics Lvov herceg, a helyőrség parancsnoka átnyújtotta neki a cári „kegyelemlevelet”, amely szabad elvonulást ígért, ha a felkelők békésen visszatérnek a Donhoz. A tárgyalások után, augusztus 22-én a kozákok Asztrahánban hagytak huszonegy nehézágyút, tíz zászlót, és átadták a helyőrségnek összes foglyaikat, köztük a perzsa főparancsnok fiát, Sabin Debej kánt. Razin lépése józan kompromisszumnak tekinthető, hiszen ellenkező esetben – a perzsa és a cári erők által két tűz közé szorítva – minden bizonnyal a teljes megsemmisülés fenyegette volna seregét. Csapatának feltétlenül pihenésre és időnyerésre volt szüksége ahhoz, hogy sikeresen folytathassa a harcot.

A Prozorovszkij herceggel kötött megállapodás értelmében a felkelők augusztus 25-én elhagyták Asztrahánt, és a Volgán keresztül elindultak a Donhoz. Szeptember elején értek Caricinhoz, ahol az ottani katonai parancsnok, Leontyij Bogdanovics Plohovo rövid időre visszatartotta őket, és a fegyvereik átadását követelte. Razin erre azt válaszolta, hogy a nehézágyúkat és a zászlókat már beszolgáltatta Prozorovszkij hercegnek, a kisebb kaliberű ágyúkra és kézi lőfegyverekre azonban szükségük lesz, ha esetleg útközben tatár egységek támadnák meg őket.

Október közepén kötöttek ki Razin hajói a védműekkel megerősített Kagalnyickij gorodok (ma Kagalnyik) közelében, ahol az 1669–1670-es telet töltötték. Ez utóbbi év kora tavaszán a cári udvar mindent megtett, hogy végképp leszámoljon Szytepan Razin mozgalmával, de képtelen volt rövid időn belül jelentősebb erőket összpontosítani a lázadók ellen. Ezért Alekszej Mihajlovics ismét a kalmük feudális urakat igyekezett megnyerni a felkelők leverésére. 1670 február–márciusában Ajuka és Batir Ajagejev kánok vezetésével kétszer is tízezres kalmük lovas sereg vonult Kagalnyickij gorodok falaihoz, de vereséget szenvedett.

1669–1670 telén Razin több alkalommal is tárgyalásokat folytatott a cár követével, Geraszim Jevdokimov bojárral, de megbeszéléseik eredménytelenek maradtak, sőt a haragra gerjedt kozákok megölték a cár bizalmasát, és holttestét a Donba vetették. Ezzel Razin és tábora a nyílt szakítás útjára lépett. Véget ért a mozgalom első periódusa, és kezdetét vette a XVII. század legvéresebb parasztháborúja.

Május elején indult el Razin hada Kagalnyickij gorodokból Perevolok irányában, hogy a Volga menti városok és erődök elfoglalása után a gyűlölt bojárok, hivatalnokok és kereskedők ellen Moszkva felé vonuljon. Május 9-én értek a Don folyó bal partján fekvő Panysin gorodok falaihoz, ahol a mintegy ezerötyszáz lovas és négyezer gyalogos gyűlést tartott. Szytepan Tyimofejevics ekkor részletesen kifejtette a hadjárat célját. Eszerint azért vonulnak a fővárosba, hogy az uralkodónál kivívják a leggyűlöltebb bojárok és egyes vezető egyházi személyiségek szigorú felelősségre vonását. Mindez – mai szemmel – rendkívüli naivitásra vall. A parasztháború résztvevői szinte kizárólag csak a felsorolt személyekben látták a bajok igazi okát, ugyanakkor hittek a „jó cárban”, és úgy vélték: a tanácsadó bojárok a rosszak, ők a nép igazi ellenségei.

Május közepén Razin serege a Volgán elindult lefelé, Caricin irányába. A kozákok minden nehézség nélkül bevették az erődöt, és annak parancsnokát – népitélet alapján – kivégezték. Caricinban értesültek a felkelők arról, hogy Asztrahán felől Ivan Lopatyin kétezres sztreleckülönítménye közeledik, Csornij Jar mellett pedig Szemjon Ivanovics Lvov herceg és Leontyij Bogdanovics Plohovo vajda hajtottak végre csapatösszevonásokat. Május végén Caricintől hét versztnyire (1 verszt = 1067 m) északra – a Gyenyezsnyij-szigetnél – Razin csapatai megtámadták Ivan Lopatyin egységét, amelyet öldöklő küzdelemben megsemmisítettek. Magát a parancsnokot és a tiszteket helyben lefejezték, a fogoly sztreleceket pedig gályarabságra vetették.

Razin Caricintől nem fordult azonnal északnak – Moszkva ellen –, mivel délről, Asztrahán felől újabb sztrelec csapatok támadására lehetett számítani. Ezért július elején Csornij Jarhoz vonultak, amelynek katonasága ugyan tüzet nyitott a felkelőkre, de később fellázadt, és kiszolgáltatta a tiszteket Razinnak. Ezeket könyörtelenül lefejezték, csak Lvov hercegnek, és egy Ludvig Fabritius nevű holland tisztnek kegyelmeztek meg, aki később könyvében részletesen beszámolt az eseményekről. Csornij Jar sikeres bevétele fontos stratégiai előnyökhöz juttatta a felkelőket, mivel ezzel megnyílt az út a Volga-vidék legnagyobb közigazgatási és katonai központja, Asztrahán felé. Utközben Razin csapatai Kamisin erődje mellett haladtak el, amelyet hadicsellel foglaltak el. A kozák vezér utasítására sztrelecruhába öltözött felkelők kísérték egy csapat foglyot, mintha át akarnák adni őket a helyi hatóságoknak. Amikor azonban megnyílt előttük a kapu, néhány óra leforgása alatt megadásra kényszerítették a meglepett védőket.

Kaminsin bevétele után a kozákok azonnal Asztrahán felé indultak, amelynek falai július 19-én tűntek fel előttük. Razin tisztában volt azzal, hogy az alaposan megerősített várat nem lesz könnyű bevenni, hiszen azt Pjotr Ivanovics Prozorovszkij herceg parancsnoksága alatt mintegy hatezer sztrelec és ötszáz ágyú védte. Sztyepan Razin július 21-én követeket küldött a herceghez, hogy tárgyaljanak vele a város átadásáról, de Prozorovszkij nyilvánosan felkötötte őket. Erre a felkelők vezérkara a július 22-ről 23-ra virradó éjjel általános rohamot rendelt el, és a védők félrevezetése céljából elhíresztelte, hogy a Voszkreszenszki kapu felől fognak támadni. Az ostrom előtt Razin lelkesítő beszédet mondott katonái előtt: „Harcra fel, testvéreim! Ma bosszút állhattok a zsarnokokon, akik eddig állati elnyomásban tartottak benneteket...! Eljöttem, hogy szabadságot adjak nektek, csak legyetek állhatatosak és szilárdak!” A fővezér szavait lelkes éljenzés fogadta, s esküt tettek, hogy készek meghalni Razinért.

Kegyetlen és véres harc kezdődött, amelynek során Razin katonái feljutottak a vár-falakra, majd ezután elfoglalták a bástyákat és lövészpostákat. A sztrelecek – előre látva a csata kimenetelét –, a város lakóival összefogva saját maguk gyilkolták meg tisztjeiket, és nagyon sokan átálltak a felkelők oldalára. Június 23-án délre Asztrahán ostroma be is fejeződött. Razin katonái a földig rombolták Prozorovszkij palotáját, a hatalom gyűlölt jelképét, az ott talált hivatalos iratokat elégették, a herceget pedig – a tömeg követelésére – a legmagasabb bástya fokáról taszították le a mélybe. Délután Razin katonái lefoglalták a gazdag kereskedők és a magas rangú hivatalnokok vagyonát, s letartóztatták Jozsif metropolitát is, az ellenállás szellemi atyját.

Közel egy hónapot állomásozott Razin immár tizenháromezer embere Asztrahánban, ahol időközben állandóan folyt a hadsereg szervezése. A felkelők csaknem minden fegyvernemmel (gyalogság, lovaság, tűzérség, flotta) rendelkeztek, és nagy gondot fordítottak a tartalékképzésre is. Fegyverzetük viszont meglehetősen silány volt, amit egy ideig még ellensúlyozni tudott az urak elleni kérelhetetlen gyűlölet, a hősiesség és az elszántság. Razin kétezres főnyi helyőrséget hagyott hátra Asztrahánban, majd a főszereget

mintegy kétszáz hajón elindult fölfelé a Volgán. Útközben a felkelők azt híresztelték, hogy köztük van Alekszej Alekszejevics cárevics (Alekszej Mihajloviics uralkodó fia) és a kegyvesztett, egyházi méltóságától megfosztott Nyikon pátriárka is. Ez természetesen nem felelt meg a valóságnak, mivel a cárevics még 1670 januárjában meghalt, Nyikon pedig – az egyházi reform életre hívója – a ferapontovi börtönben raboskodott. Mégis sokan hittek ezeknek a hamis híreszteléseknek, mivel a foglyul ejtett Andrej Kambulatovics Cserkasszkij pjatyigorszki herceg feltűnően hasonlított a cárevicsre, és ez a tény ezeket vonzott Razin táborába.

A főserég július 29-én érkezett Caricinba, ahol rövid pihenő után a vezérkar haditanácsot tartott. Azt vitatták meg, hogy a továbbiakban a Donon vagy a Volgán haladjanak-e a birodalom fővárosa ellen, vagy esetleg a sztyepei utakat válasszák. Végül az döntött, hogy amennyiben a Donon hajóznak, könnyen beleütközhetnének a tambovi és a kozlovi körzetben állomásozó reguláris erőkbe. Ha pedig a sztyeppén haladnának, hatalmas élelmiszer-szállítmányokra lenne szükségük, mivel ez a terület meglehetősen néptelen, és az utánpótlás is csak nehezen biztosítható. Ezért az látszott ésszerűnek, hogy a főerők a Volgán hajózzanak tovább, hiszen ennek körzetében mindenütt számíthattak a jobbágyok csatlakozására.

1670 nyarán számos cári rendelet látott napvilágot, amelyek szigorúan megparancsolták a közigazgatási egységek vezetőinek: haladéktalanul lássanak hozzá reguláris erők, szolgáló nemesi különítmények, valamint büntetőosztagok szervezéséhez. Ezek az utasítások azonban egy időre hatástalanok maradtak, mivel Razin felkelő hadának létszáma egyre nőtt, és lavinaként zúdult előre, egymás után foglalta el a Volga menti településeket. Útja során nemcsak szökött jobbágyok, szegény kozákok és városiak csatlakoztak hozzá, hanem az elnyomott nemzetiségek (csuvasok, marik, mordvinok, tatárok) tömegei is. Amerre elvonult a felkelők hada, ott leszámoltak a helyi hatóságok vezetőivel, a gyűlölt földesurakkal, kereskedőkkel és katonai parancsnokokkal. Felgyújtották házaikat, lemészárolták családjaikat, így állva bosszút rajtuk korábbi sérelmeikért.

1670 nyarán Razin nevéől visszhangzott Oroszország. Az uralkodó osztály tagjai gyűlölték, és csak „tolvaj Sztyenkának” hívták, de a szegények megváltójukat, felszabadítójukat látták benne, aki kegyetlenül leszámol a gyűlölt elnyomókkal, Oroszország uraival. Úgy tűnt, nincs erő, amely megállíthatná a felkelők hadait. Nyár végére hatalmas területek hódoltak meg előttük: a penzai, kazanyi, tambovi, szimbirszki, nyiznyij-novgorodi, jaroszlavlai, vjatkai, vologdai kormányzóságok, sőt a Moszkva alatti területek egy része is. A főváros urai aggodalommal figyelték az eseményeket, a szegények viszont szívesen megnyitották volna előttük a kapukat.

Augusztus 7-én indultak el a főerők – amelyek zömét ekkora már fegyverforgatáshoz alig értő, a harcban járatlan jobbágytömegek tették ki –, és minden nagyobb ellenállás nélkül 15-én elfoglalták a Volga jobb partján fekvő Szarátovot. Itt a Bogorogyickij-kolostor apátja kenyérrel és sóval fogadta őket, majd Kuzma Ivanovics Lutohin vajdát – a város szegényeinek követelésére – kivégezték. Ezt követően Razin Szamara városát (ma Kujbisev) foglalta el. Razin ezután gyorsan szerette volna bevenni a stratégiai fontosságú Szimbirszket (ma Uljanovszk), hogy aztán Moszkva ellen vonulhasson. Szimbirszk ötezer fős helyőrségének parancsnoka ekkor Ivan Bogdanovics Miloszlavszkij herceg, a cár közeli rokona volt, aki jól felkészült az 1648-ban épített erőd védelmére: megerősítette a falakat, sáncokat emeltetett, és bőven gondoskodott élelelről és lőszerről.

Razin főerői szeptember 4-én értek a jól megerősített Szimbirszk elé. Másnap elszánt küzdelem bontakozott ki a város birtoklásáért. Ekkor értek a helyszínre – Ivan Miloszlavszkij megsegítésére – Jurij Nyikityics Barjatyinszkij herceg két lovasezrede

és Pjotr Szemjonovics Uruszov nemesi osztagai, amelyek a cár augusztus elsejei ukája értelmében indultak el Moszkvából a védők katonai támogatására. A felkelők azonban szétverték, megfutamították Barjatyinszkij ezredeit, Miloszlavszkij pedig kénytelen volt visszavonulni a fellegrvár falai mögé. Razin azonban nyomban hozzáfogott a citadella ostromához, amely egy hónapig tartott. Ezzel viszont helyrehozhatatlan stratégiai hibát követett el, mivel Szimbirszk falai alatt feleslegesen vesztegette az időt, ahelyett, hogy azonnal a főváros ellen vonult volna, annál is inkább, mivel ez az időszak a parasztháború tetőpontja volt: országszerte mintegy kétszázezer felkelő vívta élethalálharcát elnyomóival szemben.

Szimbirszk ostroma – a támadók minden hősiessége ellenére – sem járt eredménnyel. Október 3-án ugyanis a város falai alá ért egy ötezer katonából álló reguláris cári sereg, amelynek parancsnoka korának egyik legkiválóbb hadvezére, Jurij Alekszejevics Dolgorukij herceg volt. De megérkezett közben Kazanyból Jurij Barjatyinszkij herceg egysége is, amely szeretett volna visszavágni korábbi vereségéért. A felkelők két tűz közé kerültek, mivel Miloszlavszkij helyőrsége is kitört a várból, ezáltal a bekerítés és a teljes felmorzsolódás veszélye fenyegette Razin seregét. Október 4-én maga a kozák fővezér is súlyosan megsebesült, és csak hűséges környezetének köszönhette megmenekülését, akik csónakba fektetve vitték el a harctérről.

A cári hadsereg kihasználva létszámbeli és tüzérségi fölényét, október 5–6-án döntő csapást mért a vezér nélkül maradt felkelők hadára, amely kénytelen volt elvonulni Szimbirszk alól. A vereség azonban még nem jelentette az egész mozgalom végét, mivel a főerők dél felé vonulva elfoglalták Penza, Szaranszk, Narovcsat, Sack, Nyizsnyij Lomov és Verhnyij Lomov városokat. Ezekben a sikerekben oroszlánrésze volt Mihail Haritonov atamának, Sztjepan Razin hűséges segítőtársának.

A szimbirszki kudarc ellenére Razin nem mondott le a harc további folytatásáról, mivel bízott abban, hogy rövid idő alatt új erőket tud gyűjteni a Don vidékén. A későbbi események azonban nem őt igazolták, hiszen főerői súlyos vereséget szenvedtek október 17-én Sack, 22-én Muraskino, majd Konobejev alatt. A felkelők seregének maradványai ezután Kozmogyejmszk, Kurmis, Civilszk és Unzsa irányában vonultak el. Hasonlóan vereséget szenvedtek a népi mozgalmak 1670 őszén a tambovi és kozlovi kormányzóságokban. Ugyancsak elbuktak a Volga középső szakasza vidékén fellángolt nemzetiségi küzdelmek is, amelyekben különösen a mordvin, a mari és a csuvas szegények vettek részt.

1671 márciusában Razin maradék csapatai még kísérletet tettek Cserkasszk elfoglalására, de ez a katonai akció nem járt eredménnyel. Március végén a kozák előkelőségek ötezer fős hadsereget küldtek a felkelők téli szálláshelye, Kagalnyickij gorodok bevételeire. Kornyilij Jakovlevics Jakovlev atamán csapatai pedig foglyul ejtették a sebesült Razint és testvérét, Frolt, majd erős őrizet alatt Moszkvába szállították őket.

A kivégzés előtti napon, június 5-én Razint egy vasrácsos szekérhez láncolva szállították végig a főváros utcáin, majd kegyetlen kínzásoknak vetették alá. A hóhérok értették munkájukat: sűrűn csattantak a korbácsütések, amelyek mély barázdát szántottak a fogoly hátára. Razin mindezt szótlanul tűrte, semmiféle beismerő vallomást nem tudtak kicsikarni belőle. 1671. június 6-án a Vörös téren ítélték nyilvánosan halálra, „mivel lázadást szított, az uralkodó és az állam ellen támadt és káromolta az istent”. Zúgtak a harangok, a bojárok ünnepeltek, hiszen ott volt előttük megbilincselve a legendás népvezér, akiért néhány hónappal azelőtt még ezrek mentek tűzbe, s ragadtak fegyvert egyetlen hívó szavára.

1671 nyarán a helyzet egészen más volt: a megfélemlített tömeg csendben, szánakozó együttérzéssel figyelte a csatákban tanúsított bátorságáról és állhatatosságáról híres kozákvezér tortúráját. A hóhér először Razin jobb karját vágta le könyékig, aztán a jobb

lábát térdig, majd tövig mindkét kezét és lábát. A szörnyű kínzások alatt egyetlen szó sem hagyta el az egykori doni atamán ajkát. Testvére, Frol nem tudta elviselni a fájdalmakat, és végül beismerte bűnét. Ezért őt csak később, 1676. május 28-án végezték ki: karóba húzták, levágták a fejét, majd testét felnégyelték.

Razin halálával távolról sem ért véget az orosz szegényparasztság és kozákság mozgalma, hiszen a felkelők Alekszej Hromov vezetésével 1671 nyarán Ukrajnában bevették Osztrogozsszk, Csugujev, Zmejev, Carjov-Boriszov és Kolontajev településeket, amelyeket még heteken át megszállva tartottak. A Szoloveckij-kolostor fellázadt jobbágysai pedig egészen 1672 tavaszáig ellenálltak a reguláris erők ostromának, és csak akkor adták meg magukat a hatóságoknak, amikor élelmiszer-tartalékaik teljesen kimerültek.

Sztyepan Tyimofejevics főerőinek maradványai 1671. június 9-én dereglyéken Szimbirszk alá hajóztak, hogy ismét megostromolják az erődöt. Pjotr Vasziljevics Seremetyev, a helyőrség parancsnoka azonban sikeresen verte vissza a rohamokat, majd a július 3-ai ütközetben elért győzelmével arra kényszerítette a felkelőket, hogy felhagyjanak Szimbirszk blokádjával. Július 13-án a felkelők újabb kísérletet tettek az erőd bevételére, de ez alkalommal is kénytelenek voltak visszavonulni Asztrahánba, amelyet viszont augusztus közepétől Ivan Miloszlavszkij herceg vett ostrom alá, harmincezres seregével. Razin egykori katonái több mint három hónapon keresztül hősiessen védelmezték az erődöt, de végül győzött a túlerő. Ezzel kezdetét vette a kegyetlen megtorlás: az elfogott felkelőket előbb szörnyű kínzásoknak vetették alá, majd valamennyiüket kivégezték. A megtorlás méreteire jellemző, hogy több tízezer felkelőt végeztek ki vagy kintoztak halálra, nem is szólva a száműzöttekről és a kényszermunkára ítéeltokről. A korabeli leírások szerint csak Arzamaszban három hónap alatt tizenegyezer felkelőt akasztottak fel Jurij Dolgorukij herceg parancsára. Mindenütt hullák, levágott fejek heverték, akasztott emberek lógtak a fákon.

A cári hatóságok kíméletlen bosszúja, szörnyű kegyetlenkedései sem tudták azonban kitörölni az elnyomott emberek tudatából a csakhamar népdalokban megénekelte Sztyepan Razin mozgalmanak emlékét, a legendás atamán iránti tiszteletet és rokonszenvet. Mintegy száz év múlva pedig ugyanarról a Zimovejszkaja sztanyicáról – ahol Razin is született – indult el Jemeljan Ivanovics Pugacsov (1773–1775), hogy a nagy elődje által elkezdett utat folytatva, élére álljon az elégedetlenek mozgalmanak, és – ha átmeneti időre is – véget vessen az orosz társadalom kilencven százalékát kitévő jobbágysággal szemben alkalmazott embertelen bánásmódnak és a földesúri önkénynek.

SZAKIRODALOM

- Abramov, M. Ju.—Valdin, A. Sz.—Koroljov, V. N.—Korjagin, Sz. V.: Brak i szemja u donszkih kazakov. Moszkva, 2001.
- Asztapenko, M. P.: Sztyepan Razin (Isztoricseszkoje povesztvovanyije). Rosztov-na-Donu, 2008.
- Buganov, V. I.: Kresztjanszkije vojni v Rosszii XVII—XVIII vekov. Moszkva, 1976.
- Buganov, V. I.: Razin i razinci. Moszkva, 1995.
- Buganov, V. I.: Sztyepan Razin. Moszkva, 1995.
- Burtovoj, V. I.: Szamarszkaja volnyica (Sztyepan Razin). Moszkva, 2011.
- Čapigin, A. P.: Stepan Razin. Berlin, 1974.
- Csapigin, A. P.: Sztyenka Razin. Ford.: Makai, I. Budapest, 1950.
- Csiszťjakova, J. V. – Szolovjov, V. M.: Sztyepan Razin i jevo szoratyiki. Moszkva, 1988.
- Csiszťjakova, J. V.: Sztyepan Tyimofejevics Razin. = Voproszi Isztorii, 1971. 8. sz.
- Dukes, P.: A history of Russia. 3. ed. London, 1998.
- Dukes, P.: The making of Russian absolutism (1613 – 1801). 2. ed. London, New York, 1990.

- Field, C.: The great Cossack (The rebellion of Stenka Razin against Alexis Michaelovitch, Tsar of all the Russias). London, 1947.
- Fuhrmann, J. T.: Tsar Alexis (His reign and his Russia). Gulf Breeze, 1981.
- Haumann, H.: Geschichte Russlands. München, 1996.
- Kamenskij, V. V.: Sztyeapan Razin. (Poema) Moszkva, 1980.
- Kamenskij, V. V.: Sztyeapan Razin. Moszkva, 1991.
- Kazancev, N. V.: Protyiv tyecsenyija. Isztoriceszkij roman iz vremjon Sztyenyki Razina. Moszkva, 1995. (Legújabb kiadása: Moszkva, 2011.)
- Khodarkovskij, M.: The Stepan Razin Uprising (Was it a peasant war?) In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 42. Berlin, 1994.
- Kornblatt, J.: The Cossack hero in Russian literature (A study in cultural mythology). London, 1992.
- Koroljov, V. N.: Ataman Vaszilij Kosztrodim (Iz isztorii i kulturi linyejnovo kazacesesztva Szevernovo Kavkaza). Krasznodar, 2004.
- Kosztomarov, N. I.: Bunt Sztyenki Razina. Moszkva, 1994.
- Lebegyev, V. I.: Kresztjanszkaja vojna pod predvogyityelsztvom Sztyeapana Razina (1667–1671). Moszkva, 1955.
- Longworth, Ph.: Alexis, Tsar of all the Russians. London, 1984.
- Longworth, Ph.: The cossacks. London, 1969.
- Lozanova, A. N.: Narodnije pesznyi o Sztyeapanye Razinye. Szaratov, 1928.
- Löwe, H. – D.: Volksaufstände in Russland. Wiesbaden, 2006.
- Lunyin, B. V.: Sztyeapan Razin. Rosztov-na-Donu, 1971.
- Manykov, A. G.: Zapiszki inosztrancev o vossztanyii Sztepana Razina. Leningrad, 1968.
- Martiszzevics, I. D.—Sulgin, V. Sz.: Ocserki russzkoj kulturi XVII veka. Moszkva, 1979.
- Minyinkov, N. A.: Donszkoje kazacesesztvo v epohu pozdnyevo szrednyevkovja (do 1671 goda). Rosztov-na-Donu, 1998.
- Missal, S.: Stepan Razin in Raum und Zeit. Magdeburg, 1993.
- Naszivin, I. F.: Sztyeapan Razin. Moszkva, 2012.
- Neubauer, H.: Zapiszki inosztrancev o vossztanyii Sztyeapana Razina. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 17. Berlin, 1969.
- Plokhy, S.: Tsars and cossacks (A study in iconography). Cambridge, 2002.
- Procenko, V. N.: Duhovnaja kultura donszkih kazakov (Zagorovi, oberegi, narodnaja megycicina, poverja, primeti). Rosztov-na-Donu, 1998.
- Rigelman, A. J.: Isztorija o donszkih kazakah. Rosztov-na -Donu, 1992.
- Rozner, I. G.: Jaik pered burej. Moszkva, 1966.
- Schostakowitsch, D.: Execution of Stepan Razin. München, 2006.
- Septajev, L. Sz.: Rannijje predanyija i legendi o Razinye. In: Szlavjanskij folklor i isztoriceszkaja gyejsztvityelnoszt. Moszkva, 1965.
- Solovjev, S. M.: The Tsar and the patriarch (Stenka Razina revolts on the Don, 1662 – 1675). Gulf Breeze (Florida), 2000.
- Suksin, V. M.: „Ja prisol daty vam volju”. Moszkva, 1971.
- Svecova, J. A. (összeáll.): Kresztjanszkaja vojna pod predvogyityelsztvom Sztyeapana Razina. Szbornyik dokumentov. Moszkva, 1954.
- Szaharov, A. N.: A nagy atamán. Ford.: Balassa, A. Budapest, Uzsgorod, 1985.
- Szaharov, A. N.: Sztyeapan Razin (Hronyika XVII veka). Moszkva, 1973. (Vtoroje izdanyije: Moszkva, 1987.)
- Szaharov, A. N.: Sztyeapan Razin. Moszkva, 2014.
- Szmirnov, A.: Kazaki – morszkoje szoszlovije. Szankt-Petyerburg, 2003.
- Szolovjov, V. M.: Anatomija russzkovo bunta. Sztyeapan Razin (Mifi i realnoszty). Moszkva, 1994.
- Szolovjov, V. M.: Pohod za utracsennoj volej (Kresztjanszkaja vojna 1667—1671 godov pod predvogyityelsztvom Sztyeapana Razina). Moszkva, 1990.
- Szolovjov, V. M.: Szovremennyiki i potomki o vossztanyii Sztyeapana Razina. Moszkva, 1991.
- Sztyeapanov, I. V.: Kresztjanszkaja vojna v Rosszii v 1670 – 1671 godah. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 25. Berlin, 1977.
- Szuhorukov, V. I.: Isztoriceszkoje opisanyije zemli Vojszka Donszkovo. Rosztov-na-Donu, 2001.
- Witzenrath, Ch.: Cossacks and the Russian Empire (1598 – 1725). London, 2007.
- Zlobin, Sz. P.: Sztyeapan Razin. Ford.: Makai, I. Budapest, Uzsgorod, 1966.